

Pleidooi voor tolerantie

*Rede uitgesproken door Geert ten Dam, voorzitter
Collegevoorzitter UvA, tijdens de Opening
Academisch Jaar 2023-2024 op
maandag 4 september 2023.*

Beste collega's en studenten, beste aanwezigen,

Van harte welkom bij deze start van het academisch jaar. Ik kijk uit naar het nieuwe jaar en ik hoop dat dit ook voor jullie geldt.

Het jaar dat we achter de rug hebben, was er één met stevige interne discussies. Dat is niet toevallig. We zijn een geëngageerde community en daar ben ik trots op. Maar onze maatschappelijke betrokkenheid vraagt ook om extra zorgvuldigheid in het onderlinge debat. Zeker als het om controversiële onderwerpen gaat.

De kernvraag is: hoeveel ruimte gunnen we onszelf – of moeten we onszelf gunnen – voor zowel het onderlinge als het bredere maatschappelijke debat? Wat tolereren we wel, wat niet, en waarom? Iedereen snapt dat er uitersten zijn. We willen geen 'hate speech', geen antisemitisme, geen andere vormen van discriminatie. Maar waar eindigt het grijze gebied op maatschappelijke thema's, bij persoonlijke gevoeligheden?

Bij het voeren van discussies laten we ons leiden door verschillende waarden en regels. Ik noem er vijf, die soms kunnen botsen.

Eén: we hebben als universiteit academische vrijheid hoog in het vaandel staan. Zonder die vrijheid is 'goede, innovatieve en kritische wetenschapsbeoefening' niet mogelijk.^[1]

Twee: we hebben een gedragscode waarin staat dat we respectvol met elkaar omgaan – ook wanneer de druk toeneemt.

Drie: we hebben gebouwd aan ons 'huis van sociale veiligheid'; een samenhangend geheel van maatregelen

en handreikingen. We pesten en kwetsen niet, onthouden ons van intimidatie, discriminatie en uitsluiting, en we spreken elkaar aan op gedrag.

Vier: we hebben huisregels voor onder andere evenementen en het verspreiden van informatie. En tot slot: bij dat alles komt de vrijheid van meningsuiting, een burgerrecht dat uiteraard ook voor onze medewerkers en studenten geldt.

Deze waarden laten nog veel ruimte voor interpretatie. Dat kan ruis en conflicten opleveren. Zo geeft academische vrijheid terecht veel ruimte, maar wanneer wordt deze vrijheid begrensd door gedragsregels, ethiek, verantwoordelijkheidsgevoel en impact van handelen? We noemen gedrag 'ongewenst' zodra een van de betrokkenen het redelijkerwijs als zodanig ervaart. Is dat louter subjectief? Of impliceert 'redelijkerwijs' dat we zoeken naar intersubjectiviteit en daarmee naar een richtlijn die aangeeft waarop we elkaar mogen aanspreken?

Een ander voorbeeld dat ruis kan opleveren is het volgende. In onze huisregels staat dat we geen politieke en/of religieuze manifestaties willen op de campussen. Maar wat is precies de grens van een politieke manifestatie als we als publieke intellectuelen ook maatschappelijke discussies willen voeren? En wat betreft de vrijheid van meningsuiting: is de UvA er voor elk debat, voor elke mening of alleen voor het 'academische debat'? En wat is daar dan de definitie van?

Bij deze opening van het academisch jaar wil ik een pleidooi houden voor tolerantie; bovenal in eigen huis. Een pleidooi om de ruimte voor het onderlinge debat zo groot mogelijk te houden en tegelijkertijd de verantwoordelijkheden te koesteren die horen bij academici. Denk aan respect, luisteren, argumenteren – en aan tegenspraak niet alleen dulden, maar ook opzoeken.

Het gesproken woord geldt.

Beste aanwezigen,

Vrijwel iedereen die werkt bij of studeert aan de UvA vindt dat de universiteit een plaats moet zijn voor het open debat. Toch zien we in de praktijk meer intolerantie dan ons lief is. Ik geef een paar voorbeelden.

Het is alweer een aantal jaren geleden dat discussieplatform Room for Discussion (gelieerd aan de studievereniging van de Faculteit Economie en Bedrijfskunde) de omstreden Canadese psycholoog Jordan Peterson uitnodigde voor een interview. Dit leverde forse commotie en kritiek op, onder meer vanwege zijn opvattingen over genderidentiteit, feminisme en klimaat. De studenten van Room for Discussion ruimden weliswaar extra tijd in voor een kritisch debat met de zaal, maar de oproep om Peterson de toegang tot de universiteit te weigeren, bleef. Als college zijn en waren wij van mening dat elke studievereniging de vrijheid heeft haar eigen gasten te kiezen, mits die persoon de grenzen van de democratische rechtsstaat respecteert.

Een tweede voorbeeld was een gepland interview van Room for Discussion met Jeroen van der Veer, voormalig CEO van Shell, in april van dit jaar. Een groep studenten vond dat Van der Veer als 'climate wrecker' het spreken belet moest worden. Er kwam een poster waarop de voormalig Shell-topman stond afgebeeld met een zwarte balk over zijn ogen en het woord 'wanted' boven zijn hoofd. Uiteindelijk trok Van der Veer zich terug. Als college vinden wij de gang van zaken ontoelaatbaar. Iemand het spreken onmogelijk maken, hem zelfs bedreigen en juichen als hij zich terugtrekt: het kan absoluut niet.

Het derde voorbeeld gaat ook over het onderwerp 'klimaat'. We hebben voor de zomer uitgebreide dialoogsessies georganiseerd met medewerkers en studenten over samenwerking met de fossiele industrie en de noodzakelijke energietransitie. Er is een gedeelde zorg voor het klimaat en de toekomst van nieuwe generaties. Maar we zagen ook intolerantie. Van sommige medewerkers kregen we al vóór de start van de dialoog het verwijt dat we onze oren lieten hangen naar activisten. Een weinig inhoudelijk argument. Bovendien is het onderwerp klimaat door activisten indringend op de agenda gezet, waarvoor zij waardering verdienen. De activisten riepen terecht op om met een open mind de discussie over samenwerking in te

gaan. Maar vervolgens gaf een studentgeleding – al op voorhand – te kennen tegen iedere samenwerking met de fossiele industrie te zijn. De studenten hadden hun positie bepaald, zonder nog verder te willen luisteren naar onderzoekers die gemotiveerd konden uitleggen waarom samenwerking op specifieke projecten volgens hén wel nodig is.

Er zijn nog meer voorbeelden. Ik denk aan de docent van het Amsterdam University College die zich in zijn colleges niet meer vrij voelt om uiteenlopende documentaires te bespreken uit angst beticht te worden van het creëren van een onveilige leersituatie. Of aan de studievereniging van politicologie die een debat over het buitenlandbeleid van Israël organiseerde. Daarvoor was onder andere een vertegenwoordiger van de Israëlische ambassade uitgenodigd. De organisatoren werden geconfronteerd met een protesterende actiegroep die het schandalig vond 'dat een onderwijsinstelling als de UvA een vertegenwoordiger van de Israëlische apartheidstaat een platform biedt'. Dergelijke protesten zijn behoorlijk intimiderend, zeker voor een studievereniging – die toch debatten moet kunnen organiseren.

Kort voor de zomer deed ook de commissie-Stolker, ingesteld naar aanleiding van een klokkenluidersmelding over een vermoede institutionele misstand op een van onze faculteiten, een oproep om waakzaam te zijn en de academische vrijheid actief te beschermen.^[2] Ik citeer uit een van de aanbevelingen: "Als onderzoekers, docenten en studenten niet naar elkaar zouden luisteren, elkaar geen ruimte zouden geven of elkaar het liefst ontlopen of zelfs uitsluiten, ondermijnen zij zowel hun eigen boodschap en ontwikkeling als die van de ander."^[3]

Beste aanwezigen,

Intolerantie gaat hand in hand met polarisatie en knaagt aan de wortels van onze democratische samenleving. Het staat haaks op onze academische mores, in het bijzonder op onze academische vrijheid en op een respectvolle bejegening van elkaar.

Wat is academische vrijheid precies? Daarover zijn uitstekende publicaties verschenen, bijvoorbeeld één van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in 2021.^[4] De KNAW onderscheidt academische vrijheid van vrijheid van meningsuiting.

Het gesproken woord geldt.

Het laatste, vrijheid van meningsuiting, is ‘alles’ mogen zeggen wat je denkt, mits het niet strafbaar is. Deze vrijheid is niet verbonden aan een functie als wetenschapper en brengt daarmee niet de verplichting om met argumenten en bewijsvoering te komen. Dat is anders bij academische vrijheid; dan moet een uitspraak wel gegrond zijn in de wetenschap en open zijn voor een academische discussie. Ik kom daar straks op terug. De KNAW stelt ook dat academische vrijheid niet onbegrensd is. Iedere wetenschapper moet zich houden aan de Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit. Daarin zijn principes verwerkt als: eerlijkheid, zorgvuldigheid, transparantie, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid.

Met name het principe van verantwoordelijkheid voor mens, maatschappij en milieu stelt grenzen aan de academische vrijheid. Onze rector Peter-Paul Verbeek heeft in mei in zijn Akademiespraak van de KNAW academische vrijheid nadrukkelijk verbonden met maatschappelijk engagement. We zijn als wetenschappers weliswaar vrij om onderwerpen en samenwerkingspartners te kiezen, maar ook verantwoordelijk voor de maatschappelijke impact van ons werk. Academische vrijheid brengt dus met zich mee dat we afwegingen moeten maken. En dat vergt de moed om te twijfelen.^[5]

Academische vrijheid is ook in het onderwijs een groot goed, dat bescherming verdient. Er mag nooit één perspectief op de wereld domineren. We zijn het als academie aan onze studenten verplicht om ze in aanraking te brengen met verschillende kennisbronnen, tradities en benaderingen. Ook als dat emotioneel verontrust. Iedere individuele docent en iedere opleidingscommissie moet deze pluraliteit willen nastreven. Dat is zeker nog geen vanzelfsprekendheid; het is een continue opdracht aan ons allen.

Academische vrijheid in het onderwijs is ook een opdracht voor studenten. Zij moeten op het scherpst van de snede willen en kunnen debatteren. Op basis van gelijkwaardigheid en de kwaliteit van argumenten, inclusief het recht van spreken voor iedereen. Inclusief emoties ook; die mogen gehoord en besproken worden.

De bevlogenheid van veel van onze studenten voor thema's als duurzaamheid, gezondheid en rechtvaardigheid, mag er niet toe leiden dat studenten niet meer geconfronteerd worden met meningen of

perspectieven die hen niet zinnen. Komen ze niet meer in aanraking met die perspectieven, dan raken we de ziel van de academie kwijt. Ik zei het al bij een eerdere opening van het academisch jaar. De universiteit is bij uitstek de plek voor de confrontatie met feiten en meningen die schuren of zelfs tegen de borst stuiten. Die moeten we tolereren en willen bespreken. Niemand heeft op voorhand gelijk, we moeten bereid zijn naar elkaar te luisteren. Alleen zo kunnen onze studenten als ‘educated citizens’ een moreel kompas en intellectuele veerkracht ontwikkelen.

Geven de richtlijnen van de KNAW over academische vrijheid en verantwoordelijkheid voldoende houvast? Is duidelijk voor wetenschappers en studenten wat wel en niet beweerd kan worden, wie wel en niet het podium mag nemen, en naar wie je wel en niet moet willen luisteren? Ik denk het niet.

Met het scherpe onderscheid dat de KNAW maakt tussen vrijheid van meningsuiting en academische vrijheid kunnen we niet meer uit de voeten. Het is evident dat de universiteit een plek is waar je gefundeerd stelling moet (leren) nemen. Maar dat je uitsluitend in de context van je eigen vakgebied een beroep kunt doen op academische vrijheid – zoals de KNAW stelt – is niet houdbaar in een tijd van toenemende interdisciplinariteit en wetenschappers die uit hun eigen silo's komen. Wie bepaalt wat ‘het vakgebied’ is? Waar liggen de grenzen als we een onderwerp juist in verschillende disciplines tegelijkertijd bestuderen? Als we daarbij samenwerken, tot integratie van inzichten komen, en wetenschappelijke en praktijkinzichten integreren ten behoeve van oplossingen voor complexe maatschappelijke vraagstukken? Ik zou het niet weten. Wat mij betreft genieten wetenschappers de bescherming van academische vrijheid als ze voldoen aan de academische principes van eerlijkheid, zorgvuldigheid, transparantie, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid. En als ze – ik kan het niet genoeg herhalen – respectvol omgaan met elkaar en met de omgeving, want dat hoort bij verantwoordelijkheid.

De academische principes geven houvast en dat hebben we nodig. Ook voor het beschermen van verantwoorde debatruimte binnen de universiteit. Onder andere bij de komst van de omstrede Peterson naar de UvA, werd ervoor gepleit om ‘altijd een tweede spreker bij een controversieel onderwerp uit te nodigen’.^[6] Ik zou

hier liever onze academische principes als richtsnoer hanteren dan deze praktische oplossing. Want wie bepaalt wat een controversieel onderwerp is, of zelfs een té controversieel onderwerp? Dat is per definitie normatief. De universiteit moet kunnen omgaan met controverses. We moeten principieel openstaan voor een ander geluid en ons ook daardoor laten voeden. Het verdiept ons inzicht in maatschappelijke fenomenen en scherpt daarmee onze wetenschappelijke agenda aan. De grenzen zijn dus ruim; ook iemand die niet op voorhand een welgevallige opvatting heeft, is welkom. Niet iedereen hoeft in elk debat of elk gesprek gerepresenteerd te worden en een wetenschappelijke graad is geen vereiste. Juist als wij maatschappelijk engagement en betrokkenheid bij de samenleving hoog in het vaandel hebben, betekent het dat ook die meningen gehoord moeten worden binnen de muren van de universiteit.

Dit jaar hebben we in de tasjes voor de Intreeweek een flyer gedaan over academische vrijheid en verantwoordelijkheid; er staat in wat onze mores zijn. We hopen met onze gerichte aandacht hiervoor bij te dragen aan een open intellectueel klimaat binnen én buiten onze muren. Sinds vorig studiejaar zit in die tasjes ook de Wegwijzer voor sociale veiligheid. Daarmee onderstrepen we dat academische vrijheid nooit een vrijbrief of excuus is voor wangedrag, verbale agressie, intimidatie, discriminatie of uitsluiting. Vrijheid komt met verantwoordelijkheid voor jezelf, voor anderen en voor de omgeving. Anderen diezelfde vrijheid gunnen, hoort daar onverbreekelijk bij.

Beste aanwezigen,

Ik rond af. Onze academische gemeenschap is niet homogeen, en dat is een goede zaak. We verschillen van mening en we hebben verschillende achtergronden, overtuigingen en emoties.

Hoe we daarmee omgaan, is van eminent belang. Vervallen we in polarisatie, houden we krampachtig vast aan onze eigen waarnemingen, luisteren we vooral naar onszelf, sluiten we anderen uit? Of vieren we het academische debat, proberen we open te staan voor andere ideeën, geven we anderen de ruimte, gaan we gezamenlijk op zoek?

Dat laatste, hoop ik.

Het gesproken woord geldt.

De Universiteit van Amsterdam is daarmee een universiteit waar scherpe en open gesprekken plaatsvinden. Waar we van elkaar leren door te luisteren – en niet elkaar veroordelen of vliegen afvangen. Dat is een cultuur die uitdaagt én veilig is – twee begrippen die tegenwoordig ten onrechte en te gemakkelijk tegenover elkaar gezet worden. Ze gaan samen. Maak het debat niet persoonlijk, accepteer diversiteit, creëer een cultuur waarin we het op inhoud met elkaar oneens kunnen zijn.

Daar zijn we allemaal verantwoordelijk voor.

* Met dank aan Yasha Lange voor zijn scherpte en kritische opmerkingen bij eerdere versies van deze toespraak.

[1] KNAW (2021). *Academische vrijheid in Nederland. Een begripsanalyse en richtsnoer*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Zie ook: Suissa, J., & Sullivan, A. (2022). *How can universities promote academic freedom. Insights from the front line of the gender wars. Impact, Philosophical Perspectives on Education Policy*, nr 27.

[2] Stoker, J., Stolker, C., & Waaldijk, B. (2023). *Krachtig en kwetsbaar. Academische vrijheid in de praktijk*

Onderzoeksrapport, aanbevelingen en beschouwing naar aanleiding van een klokkenluidersmelding aan de Universiteit van Amsterdam.

[3] Stoker e.a. (2023), p. 11.

[4] KNAW (2021); zie ook Stoker e.a. (2023).

[5] Verbeek, P.P. (2023). *Akademielesing 2023: Academische vrijheid als opgave. Over wetenschappelijke verantwoordelijkheid en de moed om te twijfelen*. Amsterdam: KNAW.

[6] Zie ook Bracke, S. (2023). *Een spook zonder vaste vorm. Academische vrijheid in tijden van 'woke'*. *De Groene Amsterdammer*, 2 maart 2023, p.38-43.